

Fransk suggestionspsykologi hos Strindberg och Hjalmar Söderberg

BJÖRN SAHLIN

Hjalmar Söderberg brukar räknas till dekadenterna, kanske inte så ofta i svenska litteraturvetenskapliga verk som i utländska. Hans fyra romaner, *Förvillelser*, *Martin Bircks ungdom*, *Doktor Glas* och *Den allvarsamma leken* betraktades alla som osedliga när de kom ut.

Hjalmar Söderberg var starkt franskorienterad. Här på Kungliga biblioteket lånade han Honoré de Balzacs *Oeuvres complètes*; som ung läste han Paul Bourget men tappade intresset då denne blev bekännande katolik. Vi vet också att han läste Alphonse Daudet, Guy de Maupassant, Émile Zola, Maurice Barrès, Denis Diderot, Henri Lavedan, Pierre Loti, Ernest Renan, J-K Huysmans eftersom han recenserat deras böcker. Till svenska översatte han *Drottning Gåsfot*, *Den röda liljan* och *En komedianthistoria* av Anatole France, av Maupassant *Huset Tellier*, av Alfred de Musset dramerna *Lek ej med kärleken* och *En dörr skall vara öppen eller stängd*.

Hjalmar Söderberg var ett slags åttiotalist i Strindbergs fotspår. Strindberg före omvändelsen hade varit hans ”ungdoms stora bloss”. 22 år gammal skrev Söderberg sin första recension – om Strindbergs naturalistiska skådespel *Fröken Julie*. Det intressanta i vårt sammanhang är att *Fröken Julie* slutar med en suggestion: betjänten suggererar fröken Julie att begå självmord. I företalet påpekar Strindberg särskilt att det rör sig om suggestion, alla hans läsare är ju inte insatta i den moderna psykologin. Han beskriver också vilka personliga egenskaper som krävs för att kunna inge suggestioner och vilka som är mottagliga för suggestion. Han tillämpar sitt kända könskampstänkande. Kvinnor är i regel mer mottagliga än män. I de två andra s.k. sorgespelen, *Fadren* och *Fordringsägare*, använder han sig också av suggestion och i *Fordringsägare* även av det fenomen som framkallas genom suggestion, nämligen hypnos.

Hjalmar Söderberg recenserade även några av Strindbergs s.k. vivisektioner som också berörde hypnos och suggestion, likaså skådespelet *Tschandala*. Också där används hypnos och suggestion, men denna gång inte i könskampen utan i raskampen: den överlägsne ariern ställs mot parian, som låter sig suggereras till döds. Söderberg har alltså tidigt stiftat bekantskap med de här fenomenen.

I vivisektionen ”Hjärnornas kamp” avslöjar Strindberg var han lärt om hypnos och suggestion; hos Jean Martin Charcot och Hippolyte Bernheim, de ledande inom två rivaliserande skolor, La Salpêtrière- och Nancyskolan. Charcot blev berömd för sina spektakulära demonstrationer inför publik av hypnos på kvinnliga patienter. Enligt hans uppfattning var hypnos endast möjlig av personer med hysteroid läggning. Bernheim ansåg däremot att hypnos framkallades genom suggestioner och att alla var mottagliga för suggestioner i högre eller mindre grad. Vårt medvetande och vår karaktär var i själva verket uppbyggda av suggestioner som vi mottagit som barn, i skolan, i yrkeslivet, i familjen. Vi påverkas ständigt av suggestioner och vi utsätter varandra dagligen för suggestioner helt omedvetet. Men den som medvetet lär sig använda suggestioner har ett mycket användbart redskap för att utöva makt.

Här kan det vara på sin plats att närmare definiera vad som menas med en suggestion: En suggestion

är ett omedelbart framkallande av en bestämd föreställning, tanke eller känsla hos en person med förbigående av dennes uppmärksamhet, medvetande och vilja.

Suggestionpsykologin var förbunden med den samtida franska psykologin. En mycket uppmärksam representant för denna var professorn i psykologi vid College de France, Théodule Ribot, som skrivit en rad populärt hållna böcker i ämnet. Många av dem översattes till svenska, men Strindberg läste dem naturligtvis på franska. Särskilt intresse väckte *De la volonté*, på svenska *Viljans sjukdomar*. Liksom personligheten och karaktären är inte viljan något enhetligt, utan sammansatt. I själva verket styrs viljan av våra känslor, och känslor är ofta motstridiga. Den konstellation av böjelser som för tillfället är starkast bestämmer handlingen.

Till tidens modesjukdomar hörde abuli, viljesvaghet. Viljesvaga personer kunde enligt Ribot påverkas av en starkare vilja genom suggestioner. Den fråga som suggestionpsykologin aktualiserade och som gav inte minst juristerna huvudbry var, om en person som begick ett brott under påverkan av hypnos och suggestion kunde anses skyldig till brottet.

Inte heller jaget är enhetligt. Särskilt i samband med hypnos kunde undermedvetna minnen tränga upp till ytan och rentav forma sig till sekundär- och tertiärpersonligheter. Liksom suggestion var även personlighetsklyvning i måttlig form ett vanligt och vardagligt fenomen. ”Om man inte träffar ett val, finns två jag”, säger Ribot.

Strindberg var inte ensam om att ta intryck av Théodule Ribot och om att gestalta hypnos och suggestion litterärt. Det var vanligt inom den litterära genre som brukar kallas ”psykologisk naturalism”. Naturalisterna hade inspirerats av de stora naturvetenskapliga framgångarna vid den här tiden till att försöka utveckla en vetenskaplig, utforskande romankonst. Émile Zola hade i sin skrift *Le roman expérimental* skisserat hur en författare borde arbeta: Först måste han fastställa sina huvudpersoners karaktärsegenskaper, sedan kan han skriva romanen som ett experiment kring vad som händer utifrån de givna förutsättningarna. Ett villkor var naturligtvis en strikt deterministisk grundhållning, på orsak följer alltid verkan, viljan är inte fri.

Hjalmar Söderbergs roman *Doktor Glas* skulle kunna läsas som en tillämpning av Zolas princip. Och den passar väl in i genren ”psykologisk naturalism”. En sådan bestämning känns riktigare än att kalla *Doktor Glas* dekadent. Jag har i en essay med titeln ”Viljans sjukdomar, viljans skötsel” i antologin *Viljans frihet och mordets frestelse* (2003) visat vad som ser ut att vara suggestioner och hypnos i *Doktor Glas*. Söderbergs framställning av fenomenen är bara diskretare än Strindbergs – Strindberg är faktiskt övertydlig, medan Söderberg är mera verklighetsnära. I *Doktor Glas* framställs även viljeproblemet; doktorn lider av viljesvaghet till följd av ett skadat känsloliv men låter sig suggereras till att begå ett mord. Personlighetsklyvningen finns där i förbindelse med självhypnos. Determinismen, förnekandet av den fria viljan, finns där också.

Problemet är dock att Söderberg bestridit att han gjorde några medicinska förstudier inför arbetet med *Doktor Glas*. Det kan mycket väl vara riktigt. Men det kan ha räckt med att läsa de samtida psykologiska naturalisterna som i sin tur byggde på Charcot och Bernheim och på Ribot. Jag har redan

pekat på Strindberg. Men allteftersom jag tar mig igenom den franska litteratur som Söderberg kom i kontakt med träffar jag på flera författare som skrivit i genren. Jag ska nämna ett par sådana verk:

Först Jules Claretie. Flera av hans böcker har översatts till svenska, bl.a. en bok om Oscar II. Claretie hade en framträdande roll vid den internationella journalistkongress i Stockholm 1897 som bevakades av Hjalmar Söderberg då han var journalist på *Svenska Dagbladet*. Claretie kan inte ha varit okänd för honom, men det finns inga belägg för att han läst något av Claretie. Han *kan* ha gjort det, och det är rentav troligt.

Clareties bok *Jean Mornas* kom ut 1885 och översattes till svenska 1899 med titeln *Hypnotism och brott*. Innehållet är kortfattat följande: Läkaren Jean Mornas skryter med att han skulle kunna ”tuer le mandarin”, dvs. döda en kinesisk mandarin om det var så enkelt som att trycka på en knapp i väggen och sedan ta hans förmögenhet. Eftersom han lärt sig att hypnotisera under utbildningen vid La Salpêtrière, hypnotiserar han en ung kvinna som fattat förtroende för honom till att råna en förmögen gammal man. Hon är en lättpåverkad natur och drabbas dessutom av personlighetsklyvning. Hon utför brottet men råkar stöta omkull den gamle så att han dör. Mornas får pengarna men väninnan arresteras. Mornas känner ingen ånger, han har ju befriat världen från en fullständigt onyttig varelse. Vid förhören kan inte väninnan erinra sig vad som hänt. Hennes läkare påminner sig dock ett fall som beskrivits av den berömde psykologen Théodule Ribot och förstår att hon begått brottet under hypnos. Han övertalar polisen att låta hypnotisera henne på nytt, och då kan hon uppge vem som suggererat henne att begå brottet. Mornas bekänner sitt brott i ett brev och begår sedan självmord. Väninnan anses oskyldig och friges.

Hjalmar Söderbergs roman *Doktor Glas* är en variation på temat. Men här är det läkaren som av den unga vackra fru Gregorius suggereras att begå brottet, ett mord på hennes make, den motbudande pastor Gregorius. Även doktor Glas aktualiserar mandarinproblemet. Pastorn är i hans ögon en onyttig varelse. Att doktorn kan suggereras beror på att han är en viljesvag natur. ”Att vilja är att kunna välja. Å, att det skall vara så svårt att välja”, skriver han i sin dagbok. Även personlighetsklyvning gestaltas i *Doktor Glas*, då doktorn för sig själv argumenterar för och emot mordet och däremellan försätts i ett tillstånd som varken är vaka eller sömn.

Doktorn känner inte heller han någon ånger över sitt brott. Det finns ingen skuld. Tvärtom såg han sin handling som en länk i en kedja av orsaker och oundvikliga verkningar. I denna fråga skilde sig Söderberg från Claretie och även från Dostojevskij i *Raskolnikov* och Zola i *Thérèse Raquin*. Man skulle kunna läsa Söderbergs *Doktor Glas* som ett inlägg i debatten om viljans frihet, människans ansvarighet och existensen av ett samvete. Väcker ett brott alltid känslor av skuld? Söderbergs svar tycks ha varit nej, vilket upprörde samtiden.

Den franske författaren Paul Bourget gjorde också ett inlägg i debatten om samvetet med sitt kanske främsta verk, *Le disciple*, på svenska *Lärjungen*. Vi vet att Hjalmar Söderberg läste boken 1891.

Le disciple handlar om filosofen Sixte och lärjungen Greslou som noga studerat och påverkats av mästarens skrifter. I verket *Viljans anatomi* hade Sixte lett i bevis att det inte finns något sådant som ansvarighet och samvete. En vanlig naturalistisk uppfattning var ju, att samvetet försvann samtidigt

med Gud. Ribots *Viljans sjukdomar* tillhörde Greslous älsklingslektyr. Greslou i sin tur hade skrivit ett arbete om personlighetsklyvning.

Sixte blir indragen då Greslou anklagas för mord. Under sin tid som informator hos en markis hade Greslou blivit anklagad för att ha mördat husets unga dotter. Flickan var ståndsmässigt bortlovad men Greslou beslöt att som ett experiment förföra henne och använde sig då av suggestion. Han hade i Sixtes arbete *Till passionernas teori* läst om kärlekkampen mellan könen, där den starkare besegrar den svagare. Greslou använder flera slag av suggestioner, bl.a. förser han flickan med ”lämplig” litteratur, romaner, poesi och även dramer, framför allt Mussets *Lek ej med kärleken*. Flickan blir förvirrad och alltmer motståndslös, slutligen flyr hon med sin mamma. I hennes frånvaro upptäcker Greslou att han suggererat sig själv: han har blivit häftigt förälskad i flickan. I sin olycka går han till apoteket och köper gift för att ta sitt liv. När hon återvänder bekänner de sin kärlek till varandra och beslutar att dö tillsammans, men först låter hon sig förföras. Efteråt ångrar sig Greslou, men hon tar förbittrad hans giftflaska och begår självmord ensam. Misstankarna faller dock på honom. I fängelset skriver han en bekännelseskraft riktad till Sixte där han erkänner sin delaktighet och skuld till flickans död. Sixte i sin tur inser vilket intryck hans skrifter gjort på lärjungen och även hans samvete vaknar: Man har ansvar för vad man skriver. En bön om förlåtelse stiger spontant upp inom honom: ”Fader vår som är i himmelsen..., förlåt oss våra skulder...”

Den tongivande franska naturalisten, filosofen och litteraturkritikern Hippolyte Taine var en nära vän till Bourget. Han blev naturligtvis djupt besviken på *Le disciple*. Den tog ju avstånd från flera centrala naturalistiska principer. Hjalmar Söderberg reagerade likadant. I den självbiografiska novellen *Flodfart*, som tilldrar sig under en båtresa uppför Klarälven i Värmland, skriver han:

”Jag fryser. Jag går in i kajutan och kastar mig över min reslektyr, men den fångslar mig icke längre. Det är nämligen en av Bourgets sista böcker, och man har icke något egentligt nöje av Bourget nu sedan han fått en allvarlig livsåskådning. Boken faller ur min hand, och min tanke trampar sina egna vägar.”